

Kisebbségi jogok a változó geopolitika sodrásában

NÉMETH ZSOLT¹ – SZESZTAY ÁDÁM²

A szerzők ebben az írásban arra tesznek kísérletet, hogy az egészen közeli múltba, a jelenbe és „némileg a jövőbe” hosszabbítsák meg azt a korábbi tanulmányukat, amelyben a második világháborútól az EU lisszaboni szerződésének elfogadásáig kísérték figyelemmel a geopolitikai folyamatok hatását a nemzetközi kisebbségvédelem fejlődésére. Jelen írásuk felveti, hogy a nyugati politikai elitek kisebbségvédelemmel kapcsolatos attitűdjére milyen hatással lehettek olyan tényezők, mint az iszlám terrorizmus erősödése, Oroszország erőszakos területszerzései az ezredforduló után, a jugoszláviai háborút követően a Balkán államai, például Koszovó számára kidolgozott etnopolitikai megoldások felemás megvalósítása, valamint Kína globális hatalmi pozícióinak a megerősödése. Felmerül a mainstream liberális szellemi műhelyeknek a nemzetállamisággal és ezáltal a nemzet fogalmával szembeni, egyre erősödő elutasításának hatása is. A szerzők megfigyelése szerint mindezek a jelenségek együttesen vezettek egyfajta „lehűléshez” a nemzetközi kisebbségvédelemben a kilencvenes évek gyors jogfejlődése után. Az utóbbi időszakban – az őshonos népek ügyében elfogadott ENSZ-deklaráció kivételével – nem születtek olyan áttörő, új, nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények és gyakorlati nemzetiségi autonómiastruktúrák, mint a kilencvenes években és azt megelőzően. Ritkaság, hogy a kisebbségvédelmi egyezmények megsértése érdemi következményekkel járna. Mindez azonban továbbra is az 1945 utáni világrend nemzetközi jogi keretei között történik. A szerzők felvetik, hogy olyan elemi erejű kihívások, mint például Oroszország napjainkban zajló háborús agressziója Ukrajna ellen, nem döntenek-e össze a jelenlegi világrendet és vele együtt az eddig érvényes nemzetközi jogi kereteket is. Azt javasolják a nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőinek, illetve a kisebbségi jogok iránt elkötelezett embereknek, hogy kísérik szoros figyelemmel a világrend alakulását, és tegyenek meg minden tőlük telhetőt a kisebbségi jogok megőrzése és megerősítése érdekében a globális méretű változások közepette.

Kulcsszavak: nemzetközi jog, kisebbségi jog, kisebbségvédelmi rendszer, geopolitika, világrend, jogfejlődés

1 Az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke, e-mail: zsolt.nemeth@fidesz.hu

2 Kutató-előadó, Nemzeti Közszerológati Egyetem, e-mail: szesztay.adam@uni-nke.hu

Minority Rights in the Face of Changing Geopolitics

In this paper, authors attempt to extend their previous study, in which they monitored the impact of geopolitical processes on the development of international minority protection from the Second World War to the adoption of the EU Treaty of Lisbon, into the very recent past, the present, and “somewhat into the future.” This current paper raises the question of how the attitudes of Western political elites towards minority protection may have been influenced by factors such as the rise of Islamic terrorism, Russia’s violent territorial acquisitions after the turn of the millennium, the uneven implementation of ethnopolitical solutions developed for Balkan states such as Kosovo after the Yugoslav war, and the strengthening of China’s global power positions. The impact of the growing rejection of the nation-state and, thereby, the concept of the nation by mainstream liberal intellectuals is also raised. According to the authors’ observation, all these phenomena together led to a kind of “cooling off” in international minority protection after the rapid legal development of the 1990s. In the recent period – with the exception of the above-mentioned UN declaration on indigenous peoples – there has been no breakthrough: no new international minority protection conventions have been adopted and no practical structures of national autonomy have been set up as in the 1990s and before. It is rare that a violation of the conventions on the protection of minorities would have any substantive consequences. However, all of this continues to occur within the international legal framework of the post-1945 world order. The authors raise the question of whether such elemental challenges as Russia’s current war aggression against Ukraine could overthrow the current world order and, with it, the existing international legal framework? They recommend that representatives of national and ethnic minorities, as well as people committed to minority rights, closely monitor the development of the world order and do everything they can to preserve and strengthen minority rights amidst global changes.

Keywords: international law, minority law, minority protection system, geopolitics, world order, legal development

Pár évvel ezelőtt a nemzetpolitika fogalmának megalkotója, Lőrincz Csaba emlékére írtunk Szesztay Ádámmal közösen egy tanulmányt *Kisebbségi jogok a geopolitika sodrásában*³ arról, hogy az 1945 utáni geopolitikai folyamatok hogyan hatottak a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer fejlődésére. Noha összefoglaló következtetéseket nem készítettünk tanulmányunkhoz, röviden úgy összegezhetem az általunk bemutatott tényeket, hogy a hidegháború alatt a nemzeti kisebbségek problematikája alkotta az egyik kérdéskört, amelyben a szuperhatalmak – egyrésről az Egyesült Államok és európai szövetségesei, másrésről a Szovjetunió – fogást próbáltak találni egy-

3 NÉMETH–SZESZTAY 2020: 15–35.

máson. Ez a geopolitikai kontextus képezte az egyik legfontosabb hajtóerőt, amelynek köszönhetően a nemzetközi kisebbségvédelmi jog 1945 és 1989 között sokat fejlődött. Habár a közép-európai kisebbségek számára a második világháború utáni békerendszerbe ezzel együtt sem építettek be olyan részletes garanciákat, mint az első világháború utániba, ezúttal azonban részben univerzális, részben összeurópai (ami eleinte össz-nyugat-európaiak jelentett) kisebbségvédelmi jogi eszközök jöttek létre. Egy-egy új dokumentum elfogadásának a háttérét többnyire a nagyhatalmi vetélkedés valamelyik konkrét állomása képezte, ám formálisan ezek a jogintézmények az univerzális nemzetközi jog alapelveit és alapértékeit (a békét és a biztonságot, a globális közjóhoz való egyenlő hozzáférést, az államok szuverén egyenlőségét és az emberi jogokat) alkalmazták – és alkalmazzák mind a mai napig – a nemzeti kisebbségek és az általuk lakott államok viszonyára. Ezért sem vetett véget a kialakult kisebbségvédelmi rendszernek a nagyhatalmi vetélkedésben a rendszerváltozással 1989–90-ben beköszöntő, utólag átmenetinek bizonyult szünet. A kilencvenes évek egyes lokális katasztrófái, mint a jugoszláviai vagy a hegyi-karabahi háború, illetve a ruandai népirtás, drámai módon világítottak rá, hogy a nagyhatalmi vetélkedés mint rendezőelv eltűnése az etnikai feszültségeket teheti az új világban a béke és biztonság egyik Achilles-sarkává. Ez a felismerés a 90-es években újabb ösztönzést adott a nemzetközi és az európai kisebbségvédelem fejlődésének.

Várady professzor úr 85. születésnapja alkalmából az alábbiakban gondolati kísérletet teszünk ennek a folyamatnak a meghosszabbítására az egészen közeli múltba, valamint a jelenbe és némileg a jövőbe. Milyen irányban formálhatják a kisebbségvédelmet a közelmúltbeli, a jelenlegi, illetve – az ezek alapján feltételezhető – jövőbeni geopolitikai folyamatok?

*

Feljebb említett, korábbi tanulmányunkat az Európai Unió közép-európai bővítésével és egységes alapszerződésének, az úgynevezett lisszaboni szerződésnek az elfogadásával fejeztük be. Az évezred első évtizedében azonban más geopolitikai változások is hatottak a nemzetközi kisebbségvédelemre.

Az évezred első évtizedének hangulatát, geopolitikai gondolkodását gyökeresen meghatározta az al-Kaida terrorszervezet 2001. szeptember 11-i repülőgép-eltérítési támadása a New York-i Világkereskedelmi Központ és a washingtoni Védelmi Minisztérium, a Pentagon ellen, amelyet Németországban migránsként élő, szélsőséges muszlimok hajtottak végre. Az al-Kaida akciója egy olyan szervezkedés látványos színre lépése volt (több évszázad után újból), amely vallási hivatkozással, de alapvetően politikailag kívánja integrálni az iszlám világot, és erre építve uralni végső soron az egész világot. A szeptember 11-i eseményekből és háttérükből az is világosan következett, hogy az iszlám feletti politikai uralom modern koncepciója nemcsak a muszlim többségű országokat igyekszik uralma alá hajtani és világuralma eszközévé tenni, hanem egyre inkább az iszlám diaszpórákat is. Ez egy időre világszerte sokszorosára

fokozta a biztonságpolitikai aggodalmakat azokkal a kisebbségi közösségekkel szemben, amelyek etnikai megkülönböztető jegyei között meghatározó az iszlám.

Szeptember 11. és néhány másik terrortámadás – például a madridi pályaudvaron csúcsforgalomban végrehajtott robbantás – az évezred első évtizedére a nyugati országok biztonságpolitikájának középpontjába helyezte a „terror elleni háborút”, ami a titkos terrorelhárítási műveletek és a terroristáknak vélhetően vagy bizonyíthatóan menedéket és támogatást biztosító országok elleni nyílt katonai fellépést ötvözte. Habár a „terror elleni háború” a 2010-es évekre az al-Kaidát sikeresen háttérbe szorította, az Iszlám Állam színre lépése a 2010-es évek második felében világossá tette, hogy az iszlám világ feletti és általi erőszakos politikai uralom igénye különböző terrorszervezetek részéről továbbra is az egyik legsúlyosabb kihívás a globális biztonsággal szemben.

A „nullás” években a „terror elleni háború” egyetlen igazi haszonélvezőjének Oroszország bizonyult, mert egy időre a nyugati hatalmak kénytelenek voltak nélkülözhetetlen partnerként támaszkodni rá. Többek között ennek köszönhetően hirdette meg Barack Obama amerikai elnök az Oroszországgal való együttműködés élénkítését, az úgynevezett „reset-politikát”. Oroszország maga is az iszlám imperializmus által megtámadott félként prezentálhatta magát a máig tisztázatlan körülmények között (egy moszkvai panelház felrobbanása ürügyén) 1999-ben kirobbant második csecsen háború – tehát az ország egyik nemzeti kisebbsége ellen folytatott háború – kapcsán. Ha más nem, már csak a muszlim diaszpórákat kihasználó iszlám terjeszkedés ellen hirdetett harc is az állam minél gyorsabb és hatékonyabb megerősítését indokolta Oroszországban a 90-es évek oligarchikus anarchiája után. Ennek jegyében jött létre a manapság Putyin-rezsimként emlegetett orosz politikai rendszer, amely azonban nemcsak az ország belső stabilizálására használta fel a nagyon erősen centralizálttá váló államot, hanem arra is, hogy megkísérelje moszkvai vezetéssel újra integrálni az 1991-ben szétesett Szovjetunió egykori tagállamaiból álló térséget. Ezt a törekvést nevezték el később eurázsiai integrációnak.

Az orosz vezető szerephez szükséges regionális befolyást többféle csatornán igyekeztek Moszkvából gyakorolni: Oroszország hadereje, gazdasági potenciálja és tekintélye (*soft power*), valamint az egész térségre jellemző orosz nyelvismeret mellett erre kezdték kihasználni a Szovjetunió szétesésével határon túlivá vált orosz identitású és/vagy anyanyelvű közösségeket is. Ezért a balti államok, valamint Georgia, amelyek többségi társadalma az első pillanattól kezdve határozottan elutasította az eurázsiai integráció gondolatát, a 2000-es évektől a napnál világosabban bizonyítottnak látták azt a korábban is jelentkező aggodalmukat, miszerint lakosságuk orosz ajkú részének az anyaországgal ápolott kapcsolatai biztonsági kockázatot rejtenek. Ha valaki netán mégis kétséget táplált az ilyen aggodalmak megalapozottsága kapcsán, annak a korábban Georgia részét képező (nemzetközi jogilag ma is oda tartozó) Dél-Oszétia és Abházia orosz megszállása kellő bizonyítékot szolgáltatott. A többi posztsovjeter országban a Szovjetunió szétesése után eluralkodott szegénység és biztonsági kihívások körülményei között a társadalom nagy része eleinte több érdeklődést tanúsított

az orosz vezetésű integrációs projekt iránt, stabilitást és prosperitást remélve tőle. Egyes országok, különösen Ukrajna és Moldova lakosságát eleinte mélyen megosztotta az orosz törekvésekhez való viszonyulás dilemmája. A Krím és Donbasz 2014-ben történt orosz megszállása azonban ebben a két országban egyértelműen a szovjet re-integrációval szembehelyezkedő álláspont javára billentette el a mérleg nyelvét.

Mindezek hatására a nyugati világban a közép-európai orosz ajkú kisebbségek anyaországi kapcsolatait illető biztonságpolitikai fenntartások is egyre nagyobb mértékben kezdték kiegészíteni a muszlim diaszpórák körében terjedő radikális iszlám miatti aggodalmakat. Ettől még a nyugati gondolkodás nem vált zsigerileg kisebbségellenessé, azonban a kisebbségek autonómiatörekvéseire, illetve a kollektív jogok követelésére egyre inkább nemcsak a nemzetállami nacionalizmusok kezdtek veszélyes precedensként tekinteni, hanem azok a döntéshozó körök is, amelyek korábban a béke és a biztonság erősítése érdekében viszonylag következetesen támogatták a kisebbségi jogvédelmi törekvéseket.

*

Ebben a közhangulatban a 2007. december 13-án elfogadott lisszaboni szerződés előkészítése során az Európai Unióban a nemzetállami nacionalizmus talaján álló tagállamok sikeresen tudtak érvelni amellett, hogy a kisebbségi jogok az ENSZ kisebbségvédelmi deklarációjában szereplő terminológiát használva „kisebbségekhez tartozó személyek jogaiként”⁴ (azaz nem kollektív, csak kizárólag egyéni jogokként) kerüljenek be a dokumentumba – ami persze így is a kisebbségvédelem nagy eredménye volt ahhoz képest, hogy az EU korábbi alapszerződéseiben a kisebbségi jogok egyáltalán nem szerepeltek.

Ezzel párhuzamosan univerzális szinten éppen a kollektív jogok elismerése felé történt fontos lépés: a lisszaboni szerződést mindössze negyedévvél megelőzve az ENSZ Közgyűlése elfogadta az őshonos népek (*indigenous peoples*) jogairól szóló nyilatkozatot.⁵ E dokumentum valójában senkire sem ró konkrét kötelezettséget, viszont univerzális szinten határozza meg azokat az elveket, amelyek alapján a nemzetközi joggal összhangban kezelhetők az őshonos népek problémái. A nyilatkozat 3. és 4. cikke szerint különböző önkormányzatisági és autonómiaformák által gyakorlatba ültethető önrendelkezési jog (*self-determination*) illeti meg ezeket a közösségeket. Az őshonos népekre vonatkozóan ezt az elvet viszonylag könnyen ki lehetett mondani, hiszen az őshonosság kategóriájába nyilvánvalóan nem fértek bele sem a legutóbbi évek bevándorlásával, sem a Szovjetunió belső kolonizációjával, majd a szovjet birodalom szétesésével létrejött orosz ajkú kisebbségek. Valamivel bonyolultabb a helyzet a klasszikus nemzeti kisebbségekkel. Habár a deklaráció szövegéből az következik,

⁴ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, 2. cikk.

⁵ A nyilatkozatot a *Pro Minoritate* folyóirat Tóth Norbert fordításában magyarul is közreadta. Lásd Az Egyesült Nemzetek Nyilatkozata az őslakos népek jogairól 2009.

hogy „őshonos népek” alatt a gyarmatosítások áldozatául esett közösségeket kell érteni, valójában a deklarációban megemlített problémáik (jogfosztottságuk és annak következményei) sok szempontból hasonlóak a 20. századi határváltozásokkal kisebbségi helyzetbe került közösségekéhez. Ha valamiben, akkor leginkább nagyságrendjükben különböznek azoktól. Elméletileg nehezen indokolható, hogy a legújabb kori határváltozások következtében hátrányos helyzetbe került közösségeket, illetve tagjaikat miért ne illethék meg ugyanazok a jogok, mint a gyarmatosítás miatt hátrányos helyzetűeket, és ha mégsem illethik meg őket, akkor az miért nem a hozzájuk tartozó személyek diszkriminációja.

A kollektív jogok biztonságerősítő eszközként való alkalmazására tett kísérletként értékelhető az ENSZ-főtitkár koszovói különmegbízottja, Martti Ahtisaari korábbi finn elnök által még 2007 márciusában beterjesztett javaslata az egykori jugoszláv tartomány státusának rendezéséről, amely máig is Koszovó függetlenségének az alapja. A dokumentum függeléke – a gyakorlati intézkedéseket javasoló, tulajdonképpeni „Ahtisaari-terv” – II. fejezetének decentralizációval foglalkozó 4. pontja ugyanis részletesen bemutatta azt a területi-önigazgatási autonómiát, amelyet a koszovói szerb közösségnek kellene kapnia a stabilitás helyreállítása érdekében az önállóvá váló államban.⁶ A következő években azonban a nemzetközi közösség adós maradt azzal, hogy kellő határozottsággal lépjen fel ennek az autonómiának a megteremtéséért. Kétségtelenül ezzel is összefügg, hogy a stabilitás máig sem állt helyre teljesen Koszovóban.

*

Mindezekkel egyidejűleg Ázsiában viszonylag csendesen zajlott még egy globális jelentőségű folyamat: Kína gazdasági szuperhatalommá válása, ami azonban csak a 2010-es években lépett a világpolitikai feszültségek legfőbb forrásai közé. A kínai hatóságoknak a robbanásszerű gazdasági fejlődés közepette is szembe kellett nézniük azzal a problémával, hogy muszlim többségű Hszincsiang Ujgur Autonóm Tartományuk közvetlenül határos Afganisztánnal: azzal az országgal, amelyet akkoriban az iszlám feletti és általi uralom céljával szervezkedő terrorizmus első számú háttér-szágaként tartottak nyilván. A kínai hatóságok már korábban is aggódtak a muszlim ujgurok és a buddhista tibetiek (vagy legalábbis ezek nyugati emigrációja) körében jelentkező feltételezett szeparatista mozgalmak miatt. A 90-es évek végétől kezdve a hatóságok egyre inkább összefüggést véltek felfedezni a 80-as évek óta élénkülő, független ujgur identitásörzés, a 90-es években jelentkező elszakadási törekvések,

6 „The proposal focuses in particular on the specific needs and concerns of the Kosovo Serb community, which shall have a high degree of control over its own affairs. The decentralization elements include, among other things: enhanced municipal competencies for Kosovo Serb majority municipalities (such as in the areas of secondary health care and higher education); extensive municipal autonomy in financial matters, including the ability to receive transparent funding from Serbia; provisions on inter-municipal partnerships and cross-border cooperation with Serbian institutions; and the establishment of six new or significantly expanded Kosovo Serb majority municipalities.” Lásd Security Council 2007: 6–7.

valamint az iszlám világhatalmi törekvések között. Az 1997-es és különösen a 2004-es hszincsiangi zavargások után ezért úgy látták, hogy elérkezett az idő megvívni saját „terrorellenes háborújukat”. Az ennek keretében Ujguriában alkalmazott hatósági erőszak (letartóztatások, kivégzések, átnevelő táborok stb.) nemzetközi emberjogi tiltakozásokat váltott ki. A 2010-es években – Kína szuperhatalmi pozíciójának és aszszertivitásának a megerősödésével párhuzamosan – az ujugurok emberi jogai kapcsán fellépő mozgalmak egyre erősebb amerikai kormányzati hátszelet kaptak: az ujugurkérdés az amerikai–kínai geopolitikai feszültségek egyik kiemelt tényezőjévé vált.

Ennek a helyzetnek a nemzetközi kisebbségvédelemre gyakorolt hatása szempontjából látni kell mindamellett az ujugurok és a tibetiek (és ami kevésbé szerepel a nemzetközi diskurzus előterében: a belső-mongóliaiak) kérdésének rendkívüli összetettségét. Miközben a nemzetközi emberjogi mozgalmak és a nyugati hatalmak számos ujuguriai és tibeti emberjogi sérelemről hoznak fel bizonyítékokat, mindez hivatalosan a Hszincsiang Ujgur Autonóm Tartomány és a Tibeti Autonóm Tartomány nevű közigazgatási egységekben történik. Természetesen csalódnia kell annak, aki azonosságot kíván felfedezni a kínai autonóm tartományok és akár az Åland-szigetek, akár Dél-Tirol, akár Eupen, akár Katalónia, akár Skócia és Wales autonómiája között, ugyanis a kommunista rendszertől eleve (nem csak a nemzetiségi jogok területén) idegen a nyugati értelemben vett autonómia fogalma. Főként a Székelyföld 50-es évekbeli romániai státusával lehet párhuzamba állítani ezeket a valójában inkább különleges igazgatású, mintsem autonóm területeket. Ezzel együtt is igaz, hogy Ujguriát, Tibetet és még három további térséget nemzetiségi jellegükre való tekintettel igazgatják a többi tartománytól megkülönböztetett módon, és ezt a kínai döntéshozók a szeparatizmussal és a nemzetközi iszlám radikalizmussal szemben felerősödő aggodalmaik ellenére mindmáig nem törölték el. Pedig ha akarták volna, a kommunista rendszerben nyugodtan megtehették volna. Annyiban több is a kínai nemzetiségi „autonómia”, mint az 50-es években a romániai volt, hogy vállaltan pozitívan diszkriminálja a kisebbségeket: például rájuk nem vonatkoztak a családok gyermekszámát maximáló előírások, és etnikai alapon máig kvótákat biztosítanak számukra az egyetemeken, valamint az autonóm tartományok döntéshozó szerveiben.

Noha vannak nyugati országok (mint a feljebbi autonómiamodellek említésével jelezte), amelyek a kínainál sokkal nagyvonalúbb autonómiamodelleket tartanak fenn és a pozitív diszkrimináció (*affirmative action*) intézményét is alkalmazzák, ez távolról sem jellemző az összes nyugati demokráciára. Számos olyan nyugati országban hiányoznak az ilyen jogintézmények, amelyek hagyományos kulturális sokszínűsége épp elég okot adna a bevezetésükre. Ezért Washington csak a kínai hatóságok kegyetlenkedésének elítélésében tud beállni az ujugur emigráns mozgalmak mögé, amelyek mérsékeltabb vonulata valójában nem kizárólag és nem is elsősorban a személyes emberi jogok problematikájára fókuszál, hanem az ujugur autonómia kiszélesítését (nyugati értelemben vett jogállami autonómiává alakítását) követeli. Az ennél radikálisabb, szeparatista ujugur törekvéseket Amerika értelemszerűen nem támogathatja, de az autonóm

jogkörök bővítése kapcsán is jobbra tartózkodik az állásfoglalástól, mert ha nem tartózkodna, akkor ugyanezt saját szövetségesein is számon kellene kérnie.

Az ezredforduló után tehát az összes nagyhatalomnak ellentmondásossá vált a viszonya a kisebbségi jogokhoz. Habár valamilyen ok miatt mindegyik érdekelt a kisebbségi jogokban (a nyugati hatalmak értékrendileg is, de a balkáni és a közép-európai stabilitás fenntartása érdekében is, Oroszország az orosz ajkú kisebbségek miatt, Kína azért, hogy elhárítsa a kisebbségekkel szembeni népiertás vádját), ugyanakkor mindegyik nagyhatalom ellenérdekelt is a kérdéskör túlhangsúlyozásában. Amerika egyes szövetségesei kisebbségellenes politikája miatt, Oroszország a területén élő muszlim kisebbségek folytán, Kína pedig többek közt az ujgur és a tibeti szeparatizmustól tartva. Azokat a kisebb nyugati országokat, amelyek korábban a kisebbségvédelem éllovasai voltak, a migráció felerősödése teszi óvatosabbá a kisebbségi kérdés bolygatásában.

*

Mindezekhez társult az is, hogy a 80–90-es évek folyamán a nyugati világ liberális ideológiai műhelyeiben fokozatos elmozdulás következett be a liberális demokráciának a nemzethez való viszonya megítélésében. A 20. századi liberalizmus a nemzetállamiság jogokat sértő, erőszakos változtatásával szemben szövetségesként tekintett a nemzeti kisebbségek kollektív jogokat szorgalmazó törekvéseire. Új, progresszív kiadásában viszont a liberalizmus egyre elutasítóbbá vált általában véve a nemzettel, mint elsődleges demokratikus politikai kerettel szemben. A nemzet mint kulturális közösség (a kulturális sokszínűség alapja) elfogadható a mai liberális mainstream számára, de csak akkor, ha ebből nem származtat saját maga számára eleve elrendelt, elvitathatatlan jogokat. Történt ez a fordulat annak ellenére, hogy főként a 90-es évektől több rendkívül felkészült szakértő került ezekbe a műhelyekbe a közép-európai és más nemzeti kisebbségek tagjai közül, és ők sokat tettek, illetve tesznek mind a mai napig a nemzeti kisebbségek igazi problémáinak megértéséért ezekben a körökben. Az elmozdulás kétségtelen iránya mégis az, hogy mindenfajta nemzeti alapú politikai igény, a nemzetállamiság és a nemzeti kisebbségek közösségi önrendelkezése is, egyre inkább idejélműlttá, mások jogait korlátozó tendenciává és ezért feszültségforrássá – azaz rossz értelemben vett „nacionalizmusá” – minősül a magát továbbra is liberalizmusnak nevező, valójában azonban újfajta, progresszív ideológia szemszögéből.

A liberalizmusnak ez a türelmetlen változata kevésbé az emberi jogokat garantáló nemzetállamban, sokkal inkább a nemzetállam hatásköreinek részben nemzetek feletti struktúrákra, részben a civil szférára történő átruházásában látja a világtársadalom fejlődésének kívánatos irányát. A 90-es évek liberális szellemi műhelyeinek ez irányú tanítása már a 2000-es évek elején is teret hódított, a 2010-es évekre pedig meghatározóvá vált a nyugati országok túlnyomó részének politikai-ideológiai szférájában. A 2010-es években ez ellen lázadt fel az Egyesült Államok nemzetállamisága nevében Donald Trump politikája, illetve már őt megelőzően saját nemzetállami ha-

tásköreik védelmében Abe Sinzó Japánja, Narendra Modi Indiája és több közép-európai ország, köztük Magyarország is.

Mindezek a jelenségek együttesen egyfajta lehűléshez vezettek a nemzetközi kisebbségvédelemben a kilencvenes évek gyors jogfejlődése után. Az utóbbi időszakban – az őshonos népek ügyében elfogadott, feljebb említett ENSZ-deklaráció kivételével – nem születtek olyan áttörő, új, nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények és gyakorlati nemzetiségi autonómiastruktúrák, mint a 90-es években és azt megelőzően. A korábbi évtizedek kisebbségvédelmi vívmányai továbbra is érvényben vannak, konkrét ügyek kapcsán időnként eredményeket is produkálnak: például Ukrainát a Velencei Bizottság állásfoglalásai a kifejezetten kisebbségellenes, új jogszabályok kisebb-nagyobb mértékű újragondolására kényszerítették. Ritkaság azonban, hogy a kisebbségvédelmi egyezmények megsértése érdemi következményekkel járna. S amikor ilyen esetek történnek, semmiképpen sem kerülnek a nemzetközi politikai diskurzus fgyelmének a középpontjába.

Az Európai Parlament Belügyi Főigazgatósága 2017-ben tanulmányt készített az EU-s kisebbségvédelemről, amelyben úgy értékelte a kialakult helyzetet, hogy fő kihívásként jelentkeznek a nemzetközi és regionális monitoringtestületek megállapításainak és ajánlásainak belpolitikai végrehajtásában mutatkozó hiányosságok.⁷ Pontos megállapítás! Ennek alapján azonban az EU-s dokumentum – a napjainkban eluralkodott felfogásra jellemzően – mindössze annyi ajánlást fogalmazott meg, hogy erősíteni kell a tagállamokban a jogállamiságot. A nemzeti kisebbségek szempontjából önmagában véve ez természetesen indokolt, és a tanulmány érdeme, hogy a kisebbségi jogokat a jogállamiság egyik mércéjeként mutatta be. Mindamellett egyértelmű, hogy pusztán a tagállamok jogállamiságának általános tökéletesítése nem tartóztathatja fel a nemzeti kisebbségek felmorzsolódásának és Európa hagyományos kulturális sokszínűsége eltűnésének a folyamatát. Ezekről a problémákról azonban lényegében szót sem ejtett az EU-s tanulmány, amely sajnos a kisebbséghez tartozó polgároknak kizárólag a személyes/egyéni diszkriminációjával foglalkozott kisebbségvédelem címén.

*

Mindez továbbra is az 1945 utáni világrend nemzetközi jogi keretei között történik. A feljebb bemutatott geopolitikai változások ugyanis csak a világpolitika napirendjén szereplő problémák körét és megítélését változtatták meg, és a világpolitikai erőviszonyokat módosították kisebb-nagyobb mértékben, az ENSZ Alapokmányára épülő világrendet azonban nem írták felül. Kérdés azonban, hogy az a nagyméretű, átfogó, háborús támadás, amelyet Oroszország 2022-ben indított Ukrajna ellen, nem rengeti-e meg alapjaiban az eddigi ENSZ-világrendet, és ha igen, akkor mi jön létre helyette.

7 „A key challenge is gaps in implementation and follow-up of the findings and recommendations issued by these international and regional monitoring bodies in domestic arenas.” Lásd European Parliament 2017: 9.

Az orosz stratégia minden jel szerint arra irányul, hogy miután elérik az általuk kívánatosnak és reálisnak ítélt katonai eredményeket, befejezik vagy befagyasztják a háborút, és a világ – ahogy eddig is mindig, csak éppen eddig a mostaninál kisebb méretű konfliktusok után – napirendre tér a történetek felett. Ha ez történik, akkor papírforma szerint semmi sem változik meg: a világrend középpontjában továbbra is az ENSZ fog állni, Biztonsági Tanácsának állandó tagjai pedig – köztük ötödmagával Oroszország – a béke és a biztonság kérdésében vétőjoggal fognak rendelkezni. A nemzetközi jog legfőbb forrásául továbbra is az ENSZ Alapokmánya szolgál majd; csak éppen – és ez lesz a legfőbb változás – még annyi hitelessége sem lesz ennek a jogforrásnak és a ráépülő nemzetközi jognak, mint eddig. Korábban is sok csorba esett a nemzetközi jogon: már Oroszország 2008-ban Georgia, majd 2014-ben Ukrajna ellen elkövetett területszerzése is jogsértéssel történt, éppen ezért a nemzetközi közösség nem ismerte el ezeket. De nem is tett ellenük semmi érdemit.

Az Ukrajna elleni 2022-es, máig folyamatban lévő támadás abban különbözik a korábbiaktól, hogy ezúttal Oroszország az ENSZ Alapokmányának összes alapértékét egyszerre vette semmibe. Nemcsak a béke és a biztonság, illetve a viták békés rendezése elvét sértette meg, hanem például az ukrán mezőgazdasági export blokkolásával a konfliktusban egyáltalán nem részes társadalmaknak a globális közjóhoz való egyenlő hozzáférését is. Ugyanakkor azzal, hogy ez a háború már nem lokális célokért folyik, hanem orosz részről Ukrajnának és az ukrán népnek a létezéshez vagy legalábbis az önrendelkezéshez való jogát vitatják el, szembemennek a nemzetközi közösség tagjai szuverén egyenlőségének az elvével. Az meg már szinte szokásos „velejárója” az ilyen háborúknak, hogy az emberi jogok lépten-nyomon sérülnek bennük, nem is beszélve a hadviselés szabályait meghatározó humanitárius jogról. Ha a nemzetközi közösség a nemzetközi jognak mindezeket a sérelmeit *de facto* tudomásul veszi, akkor ténylegesen működő globális rendezőelvűvé a nyers erő alkalmazása válik, annál is nagyobb mértékben, mint eddig. Habár szép elvként továbbra is lesznek nemzetközi dokumentumok és egyezmények, valójában azonban azzal a veszéllyel kell szembenézni, hogy mindenki korlátlanul tehet bármit, amire katonai ereje van, és ténylegesen csak azok a jogok illetnek meg bárkit is a világban, amelyeket saját erejéből ki tud kényszeríteni.

Ez a nemzeti kisebbségek szempontjából konkrétan azt jelentené, hogy a nemzetközi kisebbségvédelem eddigi vívmányai még annyi védelmet sem fognak nyújtani számukra, mint mostanáig. Mivel a nemzeti többség és a kisebbség közül szinte törvényszerűen a többség az erősebb (éppen ezt a fölényt kívánja korlátozni a nemzetközi kisebbségvédelmi jog), a kisebbségek mozgástere egyre inkább arra fog korlátozódni, amit a nemzeti többség jónak lát megengedni számukra. A nemzeti többségek nagyvonalúsága pedig már csak azért sem lesz magától értetődő, mert az orosz példán azt fogják látni, hogy amennyiben valaki kellő katonai képességgel rendelkezik a kisebbségvédelem ürügyén megtámadni egy másik országot, akkor azt büntetlenül megteheti. Ez világszerte megnövelheti az egyébként teljesen békés és semmilyen biz-

tonsági kockázatot nem rejtő nemzeti kisebbségekkel szemben is a jogaik csorbítását és az intoleranciát.

Amennyiben ez a forgatókönyv valósulna meg, a nemzetközi kisebbségvédelem szempontjából a kulcskérdés a nemzetközi jog hitelvesztésének a mértéke lesz. A nemzeti kisebbségek érdeke az, hogy a lehetőségekhez képest minél kisebb legyen ez a hitelvesztés, és a nemzetközi jog – a kisebbségvédelmi jogintézményekkel együtt – legalább hasonló szinten érvényesüljön a jövőben is, mint mostanáig. Ezt nem lesz könnyű elérni!

*

Az események fejlődésének az elsőként bemutatott jövőbeli forgatókönyvvel ellentétes iránya az lenne, ha a nemzetközi közösség most az egyszer nem térne napirendre az orosz agresszió felett. Noha a napirendre térés sokkal kényelmesebb hozzáállás a többi nagyhatalom részéről, és a nagyhatalmak mindig is szerették a kényelmes megoldásokat, a jelenlegi helyzetben nem zárható ki az agresszor valamifajta hosszú távú szankcionálása: kiiktatása a nemzetközi rend meghatározó, legitim tényezői közül. Például kizárása a nemzetközi közösségből, de legalábbis a vétőjoggal rendelkező hatalmak köréből. Ez azonban az ENSZ keretei között nem érhető el jogszerűen, ugyanis egy tag kizárása, illetve az Alapokmány módosítása is olyan kétharmados szavazattöbbséget igénylő, közgyűlési döntés, amelyhez a Biztonsági Tanácsnak is hozzá kell járulnia. Sőt a kizárás esetében már a kezdeményezés joga is a Biztonsági Tanácsot illeti meg. Oroszország azonban nyilvánvalóan nem fogja megszavazni saját kizárását, egy még oly súlyos katonai vereség esetén sem. Ebben az esetben tehát új szervezetet kell alakítani, amelyik saját égisze alatt új világrendet szervez. Vagy pedig valamilyen – alkotmányosnak nehezen nevezhető – jogi forradalomnak kell végbe mennie az ENSZ-ben, ami lényegében új szervezetté formálja azt.

Ez mai nézőpontunkból lázalomnak tűnhet. Ha azonban rápillantunk a világkormányzás olyan informális fórumaira, mint a különböző „G”-k – a G7 (Group of Seven – Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország, Japán, Kanada, Németország, Olaszország és az Európai Unió), a G20 (a világ húsz legnagyobb nemzetgazdasága) vagy a „G2” (az Egyesült Államok és Kína, amelyek formálisan nem alkotnak „csoportot”, rendszeres csúcstalálkozóik azonban a világpolitika definitív pillanatait), de említhetnénk a BRICS-et is (Brazília, Kína, India és Oroszország alapította, később a Dél-Afriai Köztársasággal kiegészült, majd mára 11 tagúvá avanzált fórum) –, akkor ezek sok szempontból már most is átvették az ENSZ-től a világ irányítását, vagy legalábbis a közös globális döntések stratégiai irányainak a meghatározását. Ezek a G-típusú fórumok jelenleg az ENSZ-világrenden belül működő kvázi pártok vagy lobbik, de elvileg bármelyik viszonylag könnyen egy új (vagy a meglévővel egyszerre működő, alternatív) világszervezet csírájává is válhat. Különösen is igaz ez a G7-re, amelynek 2023. évi japán elnöksége olyan részletes és sokrétű dokumentumcsomagot dolgozott ki, hogy az akár egy új világrend (vagy a jelenlegi világrend

radikális módosításának) alapja is lehet. A dokumentumcsomagot összegző csúcstalálkozójukra a hetek (akik az EU-val együtt valójában nyolcak) meghívták a „globális dél” képviselőit, köztük két BRICS-tagot (Braziliát és Indiát), akik el is mentek az eseményre Hirosimába. Tehát a G7 a legjobb úton van afelé, hogy univerzálissá tegye saját világrendvízióját. Ha a „G2” keretében az Egyesült Államok Kína együttműködését is biztosítja ehhez a G7-alapú globális építkezéshez, akkor lényegében csak deklaráció kérdése, hogy mikor nevezik el (illetve hogy elnevezik-e egyáltalán) magukat egy új világszervezetnek.

Ha ez történik, akkor csak az új szervezetet formálisan kezdeményezők meggyőződésétől függ majd, hogy az új szervezet és vele együtt az új világrend mennyire fogja adaptálni az eddigi nemzetközi jogforrásokat, illetve mennyire fog új normák kialakítására törekedni. Értelemszerűen a szokásjog működése miatt az új jogrend csak korlátozott mértékben különbözhet az eddigtől. Az esetleges hangsúlyeltolódások azonban így is lényegesek lehetnek (akár kedvező, akár kedvezőtlen irányban) a nemzeti kisebbségek védelme szempontjából. Emellett az is kérdés lehet, hogy a világ mekkora része csatlakozik az esetleges új világszervezethez: tehát az új szervezet leváltja-e az ENSZ-t, vagy alternatív – esetleg konkurens – struktúrát teremt vele szemben.

Egy ilyen lépés a nemzetközi élet számos területén, így valószínűleg a kisebbségvédelemben is jogbizonytalanságot eredményezne, legalábbis arra az időre, amíg el nem fogadnak új nemzetközi normákat, vagy ki nem mondják, hogy az eddigi szabályozásokat – köztük a kisebbségvédelmi dokumentumokat – átveszik. Ennek a kisebbségek szempontjából hátrányai és előnyei egyaránt lehetnek. Az ENSZ helyébe vagy konkurenciájául fellépő új szervezet alapítói magától értetődően mindenekelőtt államok lesznek, amelyek ha egyáltalán hajlandóak foglalkozni a kisebbségi kérdéssel, akkor azt a kisebbségek biztonságpolitikai jelentőségéről alkotott, éppen akkor aktuális meggyőződésük mentén fogják tenni. Ezzel kapcsolatos felfogásukra sajnos eleve rá fogja nyomni a bélyegét, hogy Oroszország többek közt kisebbségpolitikai hivatkozással borította fel az eddig fennálló világrendet. Ráadásul ez immár másodszor történt meg a világtörténelemben, hiszen Hitler is kisebbségvédelmi ürüggyel robbantotta ki a második világháborút.

Elképzelhető azonban, hogy az alapító államok más tényezőket (nemzetközi civil szervezeteket, gazdasági szereplőket, vallások képviselőit stb.) is az „asztalhoz” engednek annak érdekében, hogy az új nemzetközi rend nagyobb legitimitásra támaszkodjék és ezáltal stabilabb legyen. Ha a nemzeti kisebbségek kellően talpraesettek egy ilyen változás pillanatában, akkor elérhetik, hogy az új világrend alapjairól az alapító államok az ő képviselőikkel – olyan szervezetekkel, mint például az európai kisebbségek szervezete, a FUEN – is konzultáljanak, s így a nemzetközi kisebbségvédelem szempontjából az új világrend akár kedvezőbb is legyen, mint az eddigi volt.

A reális forgatókönyvek közé tartozik az is, hogy az orosz–ukrán fronton olyan katonai helyzet áll elő, amelyben egyik fél sem éri el a céljait, de mindkettő kimerül, ezért kénytelen befejezni a hadműveleteket. Ebben az esetben olyan fegyverszüneti vagy békefeltételeket kell kialakítaniuk, amelyeket a konfliktus mindkét oldala győzelemként tud kommunikálni saját közvéleményének. A két fél közül Oroszország nagyon sokféle politikai célt fogalmazott meg a háború során: a Zelenszkij-rezsim elmozdításától (ahogy ők fogalmaztak: Ukrajna „nácitlanításától”), az ukrán NATO-csatlakozás megakadályozásán és különféle térségek (hol csak Donbasz és Luhanszk vagy azok egy része, hol más területek) vagy akár egész Ukrajna Oroszországhoz csatolásán át az orosz kisebbség „megvédéséig”. Ukrajnának mint megtámadott félnek ennél sokkal egyszerűbb a háborús alapvetése: saját területi integritásának és szuverenitásának megvédése, amely magában foglalja szövetségesei szabad megválogatását, azaz a NATO-csatlakozás lehetőségét is.

A kisebbségi kérdés tehát az orosz háborús narratívában szerepel, az ukránban nem. Más kérdés, hogy a nem ukrán nyelvű lakosság körében érvényesülő moszkvai befolyástól tartva (és persze a főként Nyugat-Ukrajnára jellemző, hagyományos ukrán nemzetállami nacionalizmus indíttatására is) Ukrajna számos kisebbségellenes intézkedést hozott már a 2022-ben indult orosz agresszió előtt és azóta is. Ezek megvédése azonban nem szerepel kimondottan az ukrán háborús célok között. Jószívrrel ez az egyetlen kérdéskör, amelyben Ukrajna arcvesztés nélkül olyan látványos és nagymértékű engedményt tud tenni, amely számára nem vereség, Moszkva azonban saját győzelmeként tudja kommunikálni.

Ezért kézenfekvő lenne, hogy idővel egy olyan megegyezés jöjjön létre, amely Ukrajna nagyvonalú, de a kisebbségi kérdésen keresztül érvényesülő külföldi befolyást lehetővé nem tevő engedményeket hoz.

Kérdés azonban, hogy ilyen esetben a kiegyezés kisebbségpolitikai része csak az orosz kisebbségre fog vonatkozni, vagy Ukrajna összes nemzeti kisebbségére. A másik kérdés pedig az, hogy az engedményekkel Ukrajna formálisan az orosz követeléseknek enged, vagy pusztán a fegyverszünet vagy a békeszerződés keretében kötelezettséget vállal arra, hogy az univerzális és az európai kisebbségvédelmi jogintézmények maximumát biztosítsa a területén élő kisebbségeknek. A már említett, főként nyugat-ukrajnai, de a háborús pszichózisban szinte egész Ukrajnát eluraló ukrán nemzetállami nacionalizmus paradox módon szinte biztosan arra törekedne egy ilyen helyzetben, hogy a maximális nyelvhasználati szabadságot és az autonómia jogát az orosz ajkúakra korlátozza. Ezt könnyen el is érheti, hiszen a nagyhatalmak közül senkinek sem lesz kedve olyan kisebbségvédelmi szabályokat ráerőltetni Ukrajnára, amelyek közvetlenül nem szükségesek ahhoz, hogy az orosz fél is belenyugodjék a megegyezésbe.

Súlyos stratégiai hiba lenne azonban ukrán részről és a nemzetközi közösség részéről is, ha az oroszokat több nyelvi szabadsággal és autonómiával (pontosabban an-

nak a jogával) ruháznák fel, mint a többi kisebbséget. Ezzel ugyanis előjogokat biztosítanak az oroszoknak a többi kisebbséggel szemben, és így a kisebbségek (az oroszok is, meg a többiek is) sokkal kevésbé integrálódnának az ukrán államba, mintha jogi értelemben az orosz egy lenne az ukrainai kisebbségek közül. Nemzetközi szempontból pedig arra születne precedens, hogy az a kisebbség ér el érdemi nemzetiségi jogbővítést, amelyiknek az érdekében anyaországa erőszakosan lép fel, a többiek viszont nem jutnak ilyen lehetőséghez. Tehát globális szinten nem csökkenne, hanem növekedne a kisebbségekben rejlő biztonsági kockázat. Ezért minden józan nemzetközi tényezőnek amellet érdemes érvelnie, hogy Ukrajna tűzszüneti vagy a békeszerződésben általános kisebbségvédelmi garanciákat vállaljon, és ezt elvileg ne a háborúra való tekintettel tegye, hanem deklaráltan saját jól felfogott érdekei, illetve az európai és az univerzális értékek által vezérelve.

*

A jelenlegi globális erőviszonyok alapján bármiféle új világrend kialakulására a legnagyobb befolyást a G7 tagjai és partnerei, illetve a G7 is mint testület, valamint Kína gyakorolhatja. Azt, hogy a G7 mire fog törekedni ennek során, és ezen belül hogyan közelíti meg a nemzeti kisebbségek problematikáját (egyáltalán foglalkozik-e vele), a geopolitikai megfontolásokon kívül döntően a liberális szellemi műhelyekből érkező inspirációktól fog függeni. Ez az inspiráció jelenleg a diszkrimináció kérdéskörére próbálja korlátozni a kisebbségvédelmet.

Kínára azonban a liberális inspiráció nem hat, vagy ha mégis, akkor sem ennyire közvetlenül. Ezért fontos kérdés lesz, hogy Kína mennyire fog – egyfajta engedményként a nyugati világ irányába – maga is azonosulni a nemzetiségi kérdés újfajta liberális-progresszív megközelítésével, illetve mennyire fogja egyszerűen ignorálni az egész problematikát. Esetleg megpróbál-e valamilyen ellensúlyt képezni ezzel az ideológiával szemben, és ha igen, akkor milyent: a diszkrimináció feletti nemzetközi kontroll kiiktatására fog törekedni, ami kifejezetten kedvezőtlen lenne nemcsak a Kína területén élő nemzetiségeknek, hanem általában véve a világ nemzeti kisebbségeinek; vagy megpróbálja a pozitív diszkrimináció, a nemzetiségi kollektív jogok és az „autonómia” (nemzetiségi alapú, különleges regionális igazgatás) jogintézményét megerősíteni a nemzetközi kisebbségvédelemben, ami viszont világszerte előnyös lenne a kisebbségek számára.

A szellemi műhelyek közül a fentiekben csak a progresszív liberálisoknak a nemzetközi kisebbségvédelemre gyakorolt ellentmondásos hatásait említettük. Érdemes ehhez hozzáfűzni, hogy amennyiben az orosz–ukrán háború végével előálló helyzetet az Egyesült Államok részéről már egy új Trump-adminisztráció menedzselné, amire jelenleg esély mutatkozik, akkor a nemzetközi konzervatív szellemi műhelyeknek is hasonlóan nagy hatásuk lehet a korszakalkotó globális változások irányára, mint a liberálisoknak. A kisebbségi jogok szempontjából a konzervatívok számára az a legfőbb kísértés, hogy a nemzetállamot mint a globalizmussal szemben védelmet nyújtó

legfőbb struktúrát kritikátlanul közelítsék meg, figyelmen kívül hagyva, hogy a nemzetállamnak nagyon sokféle modellje, változata van. Van kisebbségellenes változata is, amelyiknek valójában nagyon kellene zavarnia a konzervatív ízlést, mert nem menedzselni, hanem megerőszkolni akarja a valóságot: saját kulturálisan sokszínű valóságát. Hiba lenne, ha arra való tekintettel, hogy a nemzetállam kisebbségellenes változata is szemben áll a globalizmussal, a konzervatívok elnyomnák magukban fenntartásaikat és zsigeri viszolygásukat tőle. Fontos a konzervatív körökben tudatosítani: a konzervativizmusnak az ideálja nem általában véve a nemzetállam, hanem a jól működő nemzetállam, amelyekre többek között az jellemző, hogy gondozza és őrzi saját, hagyományos kulturális sokszínűségét, azaz nemzeti és etnikai kisebbségeit, és szélesíti azok jogait.

A feljebb felvázolt jövőforgatókönyvek tükrében különösen fontos az említett tényezők (G7, Kína, liberális és konzervatív szellemi műhelyek) kisebbségjogi felfogását, törekvéseit tanulmányozni. A kisebbségeket képviselő, illetve a kisebbségi jogvédelem ügye iránt elkötelezett szervezeteknek, tényezőknek célszerű a nemzetközi életnek ezekkel a szereplőivel minél intenzívebb párbeszédre törekedniük.

Felhasznált irodalom

NÉMETH Zsolt – SZESZTAY Ádám: Kisebbségi jogok a geopolitika sodrásában. In MANZINGER Krisztián (szerk.): *Nemzetpolitika a változó világban. Tízéves a Lőrincz Csaba Díj!* Budapest: Méry Ratio Kiadó – Kisebbségekért Pro Minoritate Alapítvány, 15–35.

Jogi források

Az Egyesült Nemzetek Nyilatkozata az őslakos népek jogairól (2009). Ford. Tóth Norbert. *Pro Minoritate*, (ősz), 119–131. Online: <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMinor09-3-07-ENSZ.pdf>

Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. Online: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0007.02/DOC_1&format=PDF

European Parliament (2017): *Towards a Comprehensive EU Protection System for Minorities. Study for the LIBE Committee*. Online: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596802/IPOL_STU\(2017\)596802_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596802/IPOL_STU(2017)596802_EN.pdf)

Security Council (2007): *Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's future status*. S/2007/168. Annex. Online: www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20168.pdf